

LANDSKAP TRÄDGÅRD JORDBRUK

Rapportserie

Äldre lantbrukares arbetsituation och hälsa

Kerstin Nilsson

Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi, SLU Alnarp

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2011:37

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-86373-88-7

Alnarp 2011

Förord

Detta projekt utgörs av en intervjustudie och en enkätstudie. Jag vill rikta ett stort tack till Er som tagit sig tid att delta i intervjuer och berättat om era tankar och upplevelser, samt till Er som haft vänligheten att besvara och skicka in enkäter. Utan ert deltagande hade projektet inte gått att genomföra.

Jag vill även rikta ett stort tack till Med. Dr. Anders Thelin och Med. Dr. Sara Holmberg som hjälpt till med urvalet för intervjustudien.

Jag vill också rikta ett stort tack till Stiftelsen lantbruksforskning (SLF) som gett ekonomiskt stöd som möjliggjorde genomförandet av projektet.

Kerstin Nilsson

Avdelningen för Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi,
Sveriges lantbruksuniversitet (SLU)

Alnarp

November 2011

Sammanfattning

Det är med hänsyn till resultaten i detta projekt viktigt att ta hänsyn till det funktionella åldrandet på de flesta arbetsplatser, och inom lantbruket i synnerhet. Det är viktigt att se över arbetsprocessen utifrån de äldres funktionella åldrande med sämre reaktionsförmåga, syn och hörsel etc. Vissa fysiskt tunga, stressande och krävande arbetsmoment beskrev intervjupersonerna att de slutat med eller leja bort, medan andra hade bytt produktionsinriktning för att underlätta arbetet. Enkätstudien visade att äldre lantbrukare tog längre tid på sig att återhämta sig och fick oftare skelettskador samt oftare skadade fötter, tår och anklar än andra åldersgrupper. Det är därför viktigt att genomföra förändringar av arbetsprocesser med hänsyn till det funktionella åldrandet, se till att lägga in pauser i arbetet och se till att förlänga möjligheten för återhämtningstid mellan arbetspassen. Det är även viktigt att som lantbrukare vara noga med att använda funktionell skyddsutrustning och arbetskläder för att förhindra skador.

Det som främst angavs som orsak till att en del lantbrukare arbetade efter 65 år i intervjustudien var om deras hälsa tillät detta, om de såg sitt arbete som meningsfullt samt om de kände sig stimulerade och uppskattade för det arbete som de utförde. Generationsskiftet var också en mycket viktig faktor som påverkade när lantbrukarna lämnade arbetslivet, men som inte påverkade de andra yrkesgruppernas pensionsplanering.

De äldre lantbrukarna som var med i denna intervjustudie tycktes ha ett bättre utgångsläge till ett förlängt arbetsliv än de som var medarbetare eller andra småföretagare. Detta då lantbrukarna i större omfattning än andra yrkesgrupper kunde styra över sig själv och sin verksamhetsinriktning. Alla de intervjuade lantbrukarna hade många inriktningar inom sitt företag som de hade anpassat utifrån marknad, efterfråga och eget intresse. De beskrev att de som äldre i arbetslivet kände sig trygga av att ha ålderspensionens ekonomiska beredskap i ryggen och kunde nu vidareutveckla någon del av verksamheten som de trivdes med samtidigt som de slutade med mindre stimulerade eller slitsamma arbetsuppgifter.

Att kunna styra över sin tid och när, hur och vad som skulle göras ökade både äldre lantbrukare och de andra yrkesgruppernas vilja och möjlighet att kunna arbeta vidare efter 65 år. De som inte hade haft möjlighet till detta eller hade fått problem med hälsan beskrev främst detta som en anledning till att lämnat arbetslivet tidigare.

Innehållsförteckning

Bakgrund.....	9
Syfte	11
Rapportens uppbyggnad.....	11
Enkätundersökningen	13
Metod och urval	13
Resultat.....	13
Intervjuundersökningen	17
Metod och urval	17
Beskrivning av de intervjuade.....	17
Hälsa samt säkerhet och risk i arbetet	19
Arbetets kärna och brist på erkännande av ett gott arbete.....	20
Arbetet som en meningsskapande sysselsättning eller ”födkrok”	21
Generationsskifte och socialsamvaro	22
Summerade diskussion	23
Referenslista.....	25

Bakgrund

De flesta Europeiska länder har i dag en förskjuten demografisk befolkningsstruktur där medborgarnas medelålder ökar och därför behöver även arbetslivet åldersanpassas (Försäkringskassan, 2007; Ilmarinen, 2006; Bornefalk & Yndeheim, 2004; OECD, 2003; Bosworth & Butless, 1998). Det finns forskning som konstaterar att de som arbetar till en högre ålder generellt upplever en bättre fysisk och psykisk hälsa än de som inte arbetar vid samma ålder genom att kroppen hålls igång och man ingår i ett socialt sammanhang (Takashi et al 2003). Kognitiva strukturer som kunskap, färdighet och erfarenhet försämras inte med åldern (Hallsten, 1996). En del arbetsmoment tycks i stället bli lättare vid ökande ålder eftersom äldre medarbetare genom sin erfarenhetskunskap utarbetat strategier som underlättade arbetet (Hallsten, 1996; Warr, 1994). I praktiken har dock en hel del personer redan lämnat arbetslivet innan de når pensionsåldern på grund av psykiska och somatiska besvär eller ohälsa (RFV Statistik 2005:5).

Personer inom jordbruket arbetar generellt till en hög ålder både i Sverige och i andra länder (Reed et al 1998; Pinzke, 2003; Hernandez-Peck, 2008; Villosio, 2008). Det finns cirka 174 000 sysselsatta inom jordbrukssektorn i Sverige och nästan 40% är 55 år och äldre (Jordbruksverket, 2006). Mer än var femte lantbrukare är 65 år eller äldre (SCB, 2007). Enligt Arbetsmiljöverket (2006) undersökning om arbetsförhållande inom olika yrken så är arbete inom jordbrukssektorn både mycket fysiskt och mycket psykiskt krävande. 61 procent kände sig kroppsligt uttröttade minst en dag i veckan och 40 procent angav att de minst en dag per vecka hade ont i höfter, ben, knä, fötter, axlar eller armar (Arbetsmiljöverket, 2006). Enligt svensk arbetsskadestatistik är det flerdubbelt så stor olycksfallsrisk att arbeta i jordbruket jämfört med de flesta andra yrken (Jordbruksverket, 2007). Trots detta angav 71 procent av lantbrukarna att de upplevde arbetet som meningsfullt och 73 procent var nöjda med sitt arbete i stort (Arbetsmiljöverket, 2006). Undersökningar med arbetskapacitetsinstrumentet Work Ability Index (WAI) visar att minskad arbetsförmåga med stigande ålder särskilt uppvisas hos dem som befinner sig i fysiskt kvävande arbete och med låg kontroll över sitt arbete (Pohjonen, 2001). Det är också främst äldre som råkar ut för olyckor generellt sett i samhället (Danielsson, 2000; Räddningsverket, 2007). Åldrandet medverkar för de flesta av oss till en nedgång i fysisk uthållighet och styrka (Ilmarinen, 2003; Nylén & Torgén, 2002; Ilmarinen & Louhevaara, 1999; Seitsamo & Klockars, 1997; Tuomi et al. 1997; Mitchell et al. 2002). De skador som drabbar äldre är också allvarigare (Myers et al., 2009). Olyckorna orsakar personligt lidande och kan ge stora ekonomiska konsekvenser för lantbruksföretaget. En kanadensisk inventering konstaterar att flera dödsolyckor bland äldre lantbrukare kunde ha förebyggts genom information, utbildning och förändring av arbetsprocesser (Blahey et.al. 2002). Vi behöver därför mer kunskap om äldres lantbrukares situation för att finna strategier som förebygger krävande arbetssituationer och olycksrisker, men också för att möjliggöra ett gott åldrande.

Syfte

Genom den demografiska förskjutningen utgör äldre en allt större del av arbetskraften. Det är därför särskilt viktigt att studera denna grupp, och lantbrukare i synnerhet då de befinner sig på en av Sveriges farligaste arbetsplatser.

Det övergripande syftet med projektet var att ta fram ett kunskapsunderlag kring den äldre lantbrukarens arbetssituation, men kan förhoppningsvis även komma yngre generationer till nytta.

De specifika frågor som projektet vill studera är: Vilken betydelse har åldrandet för risker, skador och hälsa inom lantbruket? Vilka arbetsmoment är särskilt riskfyllda med ökande ålder? Kan man anpassa arbetet inom lantbruket för att minska riskerna? Varför arbetar en del till 65 år eller längre medan andra slutar sitt arbetsliv tidigare? Hur ser den äldre lantbrukaren på sin situation och på framtiden?

Rapportens uppbyggnad

Projektet har bestått av två delstudier, en enkätstudie och en intervjustudie. Enkätundersökningen avsåg främst att studera om det bland lantbrukare finns några åldersspecifika skador, typer av skador, skadeorsaker och frånvaro från arbetet i förhållande till skadan. Intervjuundersökningen avsåg att på ett djupare plan inhämta lantbrukares och andra yrkesgruppers egna vittnesmål över arbetslivet och vad som påverkar att en del arbetar till en högre ålder medan andra har valt att lämna arbetslivet tidigare.

Beskrivning av metod, urval och resultat redovisas nedan var för sig för respektive delstudie. Därefter görs en gemensam summerande diskussion.

Enkätundersökningen

Metod och urval

Datamaterialet för den här delstudien baserades på en undersökning genomförd av Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i Alnarp och Statistiska Centralbyrån (SCB). Resultaten bygger på enkätsvar från 5919 jord- och skogsbruksföretag varav 397 företag (7 %) drabbades av minst en olycka under år 2004. Sammanlagt inträffade det 460 olycksfall på dessa företag under år 2004 som följdes upp med telefonintervjuer med detaljfrågor om olycksfallen. Ett olycksfall var definierat som plötsligt inträffad olycka som resulterat i kroppsskada och som hindrat lantbrukaren att utföra sitt dagliga arbete. Uppgifter fanns registrerade om gården där olycksfallen inträffade (exempelvis gårdsstorlek, produktionsinriktning), personuppgifter för den drabbade (såsom ålder, kön), uppgifter om skadan (skadans art, skadad kroppsdel) samt vad som hände vid olyckstillfället.

I den här delstudien behandlades endast de 417 lantbrukare som själv råkat ut för olyckor på sitt lantbruk.

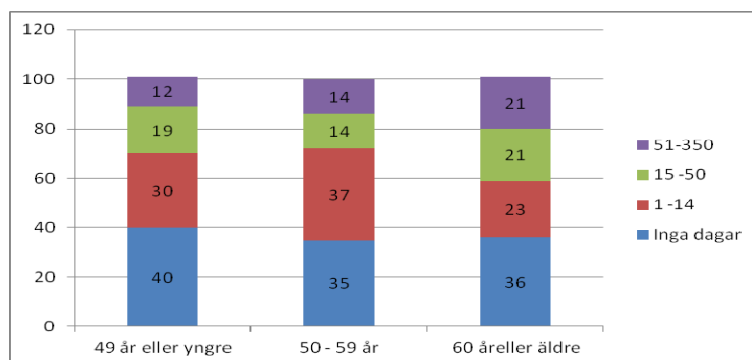
Resultat

Av de 5062 tillfrågade jordbruksföretagen rapporterade 4 % arbetsrelaterade olyckor under år 2004. Det var ingen större skillnad mellan åldersgrupperna angående skadefrekvensen (tabell 1). Det som framkom av telefonintervjuerna var att det främst var lantbrukarna själv som skadats. Av de skadade lantbruksföretagarna så var 80 procent 49 år eller yngre, 81 procent i åldrarna 50-59, och 75 procent av de skadade var 60 år eller äldre gruppen. Det arbetar främst män inom jordbrukssektorn och i denna studie var det också främst män i alla åldersgrupper som skadats. Av dem som hade drabbats av sina skador utomhus, var 57 procent i åldersgruppen 49 år eller lägre, 65 procent i åldrarna 50-59, och 68 procent 60 år eller äldre. Sjuttioåtta procent av personerna var tvungna att söka medicinsk hjälp och av dem var 81 procent var 60 år och äldre, var 71 procent i åldrarna 50-59 år och 85 procent 49 år eller lägre.

Tabell 1. Skadefrekvensen i åldersgrupperna

		Åldersgrupper			
		49 och yngre	50-59 år	60 år och äldre	Totalt
Skadefrekvensen under ett år på 5062 lantbruk:		4%	5%	4%	4%
Av dessa var:	Lantbruksföretagare	80%	81%	75%	79%
	män	97%	93%	98%	96%
	kvinnor	3%	7%	2%	4%
	Skada inomhus	43%	35%	32%	37%
	Skador utomhus	57%	65%	68%	63%
Sökt medicinsk hjälp för skadan		85%	71%	81%	79%

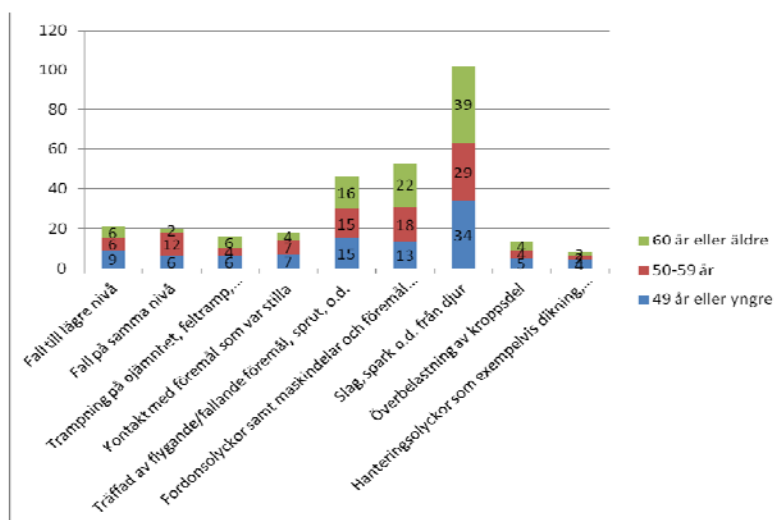
Arbets-skador kan leda till frånvaro från arbetet, men 40 procent av de intervjuade jordbruks-företag under 49 år, 35 procent i åldersgruppen 50-59 år och 36 procent av dem som var 60 år och äldre var inte frånvarande en enda dag från arbetet på grund av deras olycka. Åldersgrup-pen 60 år och äldre var överrepresenterade i den grupp som var hemma från jobbet i 51-350 dagar (figur 1). Det var en stor andel som inte begärt ersättning för sjukfrånvaron från arbetet hos Försäkringskassan efter skadan. Detta gällde 65 procent i åldersgruppen 49 år eller yngre, 70 procent i åldrarna 50-59, och 70 procent 60 år eller äldre. Av dem i den äldsta åldersgrup-pen var det 17 procent som inte var berättigad till ersättning på grund av åldersgräns i syste-met.

Figur 1. Antal frånvarodagar från arbetet på grund av skadan i procent för åldersgruppen

Vid arbets-skada ska detta rapporteras till Arbetsmiljöverket och/eller Försäkringskassan men det var enbart 22 procent i åldersgruppen 49 år eller yngre, 11 procent i åldersgruppen 50-59 år och 21 procent 60 år eller över som gjort denna obligatoriska rapportering av arbetsolyck-an.

Vad orsakade då skadan? Den vanligaste händelsen som leder till skada i den totala gruppen utgjordes av knuffar eller sparkad av djur, följt av olyckor med fordon i rörelse och maskiner samt att träffas av fallande / flygande eller vassa föremål (figur 2). De orsaker som främst föranledde skadan i den äldsta åldersgruppen var slag och sparkar från djur och olyck-or med fordon.

Figur 2. Procentuell fördelning av olyckor i de olika åldersgrupper

Skelett skador, Kross- kläm- mjukdelsskada, följt av Sårskador var de vanligaste skadorna i den äldsta åldersgruppen (Figur 3). I åldersgruppen 50-59 år var Kross- kläm- eller mjukdelsskador, Sårskador följt av stukningar de vanligaste skadorna. I åldersgruppen 49 år eller yngre, Sårskador den vanligaste, följt av skelett skador och Kross- kläm- mjukdelsskador.

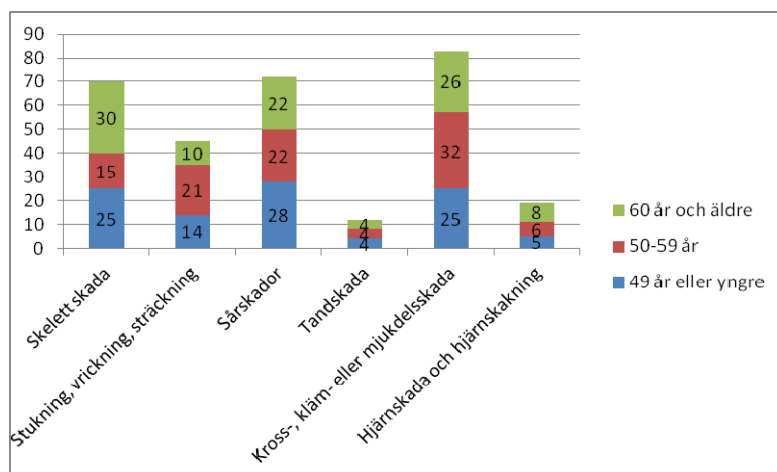

Figure 3. Procentuell fördelning av fysiska skador i de olika åldersgrupperna

Vissa delar av kroppen var mer utsatta än andra (Figur 4). De kroppsdelar som vanligen hade skadats i den totala undersökningsgruppen var Hand handled fingrar följt av Höft ben knä, Fot vrist tår och Huvud ansikte. I den äldsta åldersgruppen så förorsakade arbetsrelaterade olyckorna vanligtvis skador av fot, vrist, tår.

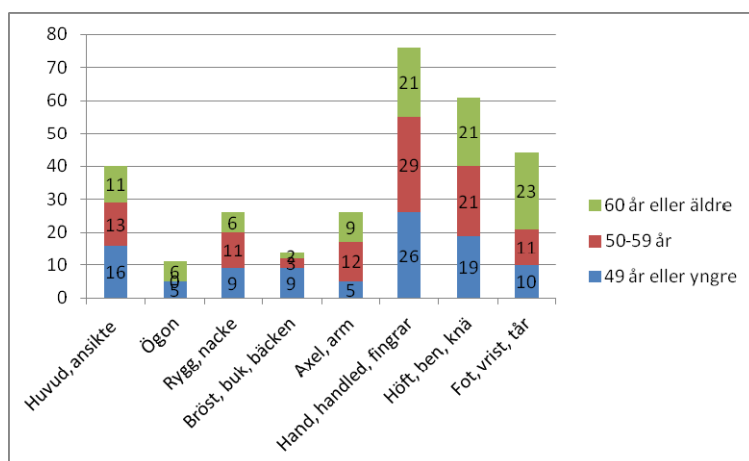

Figure 4. Procentuell fördelningen av skador för i olika kroppsdelar utifrån åldersgrupper

Intervjuundersökningen

Metod och urval

Denna delstudie genomfördes genom fokuserade djupintervjuer (se Öberg, 1997; Kvale, 2001). Intervjuer ger en fördjupad förståelse och kunskap om äldres egna subjektiva upplevelser och perspektiv av sin situation och arbetsmiljö vilket man har svårt att nå med en enkät.

De utvalda intervjupersonerna hade tidigare varit med i en studie med namnet "Frisk av jobbet" (FAJ) genomförd av Med. Dr. Anders Thelin. Personerna besvarade först en enkät om de arbetade eller hade lämnat arbetslivet och blev sedan uppringda och tillfrågade om de vill ingå i intervjustudien. De som valdes ut och till sist tackade ja för att ingå i studien var totalt 22 personer: 5 lantbrukare och 6 personer med andra yrke som lämnat arbetslivet före 65 år; samt 6 lantbrukare och 5 personer med andra yrke som var över 65 år och arbetade mer än 20 timmar i veckan. Intervjuerna genomfördes i intervjupersonernas hem och tog mellan 1-4 timmar per intervju. Alla intervjuer bandades, utom en där intervjupersonen avböjde inspelning och intervjun därför dokumenterades skriftligt vid intervjutillfället. Före intervjuerna inhämtades från intervjupersonerna ett informerat samtycke till att vilja delta i studien. Vid transkriberingen avidentifieras och anonymiseras datamaterialet.

Analys genomfördes med fenomenologisk metod genom upprepade bearbetning av texten, utkristallisering av karakteristiska samt slutligen tematisering av gemensamma faktorer.

Beskrivning av de intervjuade

De som ingick i intervju undersökningen var vid intervjutillfället i åldern 63 till 71 år med en median- och medelålder på 68 år. De som arbetar efter 65 år hade en medianålder på 71 år och de intervjuade som slutat före 65 år var något yngre och hade en medianålder på 66 år. Det var bara en mer i gruppen som slutat arbetslivet tidigt i förhållande till dem som fortsatt arbeta efter 65 år som angav kronisk sjukdom som påverkade deras allmäntillstånd negativt (tabell 2). Fördelningen av dem som var gifta/sambo samt om man hade barn var lika i de båda grupperna.

Flertalet av dem som ingick i intervjugrupperna bodde på gårdar, även de som inte hade lantbruket som sin huvudsyssla. Det var därför flera som hade växtodling, djur, skog eller annan verksamhet på gården även om detta inte var deras huvudsysselsättning. Det är därför inte enkelt att ensidigt dela in gruppen i lantbrukare och övriga yrke, utan indelningen har fått styras av vilken huvudsyssla de intervjuade själv har angivit.

De intervjuade fick vid intervjutillfället även fylla i två frågeformulär. Dessa var ett angående upplevelser i arbetslivet (WLoC) och ett livsstilsfrågeformulär (KASAM). Medelvärdet bland dem som arbetade till 65 år eller längre i förhållande till dem som arbetade efter 65 år skilde sig inte nämnvärt.

	Hela gruppen		Slutat arbeta före 65 år		Arbetar efter 65 år	
	Ja Antal (%)	Nej Antal (%)	Ja Antal (%)	Nej Antal (%)	Ja Antal (%)	Nej Antal (%)
Gift/sambo	18 (82)	4 (18)	9 (82)	2 (18)	9 (82)	2 (18)
Barn	14 (64)	8 (36)	7 (64)	4 (36)	7 (64)	4 (36)
Kronisk sjukdom	9 (41)	13 (59)	5 (46)	6 (54)	4 (36)	7 (64)
Lantbruk huvudsyssla	11 (50)	11 (50)	5 (46)	6 (54)	6 (54)	5 (46)
- växtodling	16 (73)	6 (27)	7 (64)	4 (36)	9 (82)	2 (18)
- djur	8 (36)	14 (64)	4 (36)	7 (64)	4 (36)	7 (64)
- skog	8 (36)	14 (64)	4 (36)	7 (64)	4 (36)	7 (36)
- annan verksamhet	5 (23)	17 (72)	2 (18)	9 (82)	3 (27)	8 (73)
Bisyssla utanför gården	6 (27)	16 (73)	4 (36)	7 (64)	2 (18)	9 (82)
Annan huvudsysselsättning	11 (50)	11 (50)	6 (54)	5 (54)	5 (46)	6 (54)
KASAM	5.5		5.5		5.4	
WLoC	2.3		2.3		2.3	

Tabell 2. Informanternas bakgrundsuppgifter.

Nitton av de 22 intervjupersonerna hade vuxit upp på lantbruk. Dock bodde eller hade alla bott på en fastighet som de själv minst räknade som avstyckad gård, småbruk eller skogsgård. Tio av de elva intervjuade som arbetade efter 65 år hade tagit över sina eller sin frus föräldragård. Nio av de elva som slutat arbeta före 65 år bodde eller hade bott på sina eller sin frus föräldragård.

Av dem som slutat arbeta före 65 år hade en tagit över föräldragården för att han var intresserad av lantbruk, men hade blivit kroniskt sjuk och därför valt att sälja gården av den anledningen. En intervjuperson hade slutat som lantbrukare vid 61 år då det var lägligt att genomföra en generationsväxling och sonen tog över lantbruket. En intervjuperson hade velat ha ett praktiskt arbete och då blivit lantbrukare för att de fått möjlighet att ta över frus föräldragård. Han hade även arbetat extra som snickare vid sidan av lantbruket och tyckt att det var roligare. Två av intervjupersonerna hade tagit över föräldragården och sett detta som naturligt men inte något eget val och bestämt sig för att sluta så tidigt de kunde för att istället kunna ägna mer tid åt sina fritidsintressen. Fyra hade tagit över föräldragården, men hade i huvudsak arbetat utanför gården. Två av intervjupersonerna var födda i en större stad. Den ena hade börjat arbeta på samma fabrik som sin far och den andra hade valt en utbildning som lett vidare till teoretiskt yrke. Båda hade dock valt att senare bosätta sig på en liten gård även om de arbetat kvar i staden, men bristande hälsa och uppskattning på arbetsplatsen hade gjort att de lämnade arbetslivet före 65 år.

Av dem som arbetade efter 65 år hade två tagit över föräldragården men då den var för liten för att leva av så hade de i huvudsak arbetat utanför gården. När söner sedan visat intresse för att ta över hade de bestämt sig för att satsa och höll därför på att köpa upp mark och mindre gårdar runt omkring. De arbetade nu på heltid på gårdarna med att få bättre omsättning på företaget medan söner än så länge arbetar främst utanför gården och hjälpte till på fritiden. Fyra intervjupersoner hade byggt upp och startade egna företag som de knoppat av från lantbruksföretaget och som de fortsatt arbeta med när söner tagit över gården respektive sålde lantbruket. Två av dessa hade allvarliga kroniska sjukdomar som påverkade deras allmäntillstånd. Dock såg de arbetet som så meningsskapande att de upplevde det som en friskfaktor snarare än en belastning för hälsan. Samtliga fyra indikerade att de hade förhoppningar på att barnen skulle ta över deras verksamhet även om de inte var säkra på att barnen ville detta. Tre intervjupersoner (två på föräldragård och en med arrenderad mark) hade inga barn som skulle ta över gården, men hade svårt att tänka sig ett liv utan denna meningsskapande sysselsättning. Två arbetade på arbetsplatser där de var mycket uppskattade och deras chefer ville att de fortsatte arbeta även efter 65 år.

Hälsa samt säkerhet och risk i arbetet

När vi frågade vad intervjupersonerna generellt trodde var anledningen till att en del slutade yrkesarbeta vid en tidig ålder angav flera hälsan. En intervjuperson sa: *”Det som är mest avgörande är om man inte orkar eller om man drar på sig någon krämpa”*. Hälsan och olika hälsoproblem relaterades av intervjupersonerna till vilka arbetsuppgifter man hade och för om man klarade av att delta i yrkeslivet.

Även om hälsa sågs som en väldigt betydelsefull anledning till att sluta sitt arbetsliv och gå i tidig ålderspension så fanns det också de som angav att hälsan var anledningen till att de arbetade efter 65 år. De beskrev att arbetet hjälpte dem att hålla sig i gång både fysiskt, psykiskt och socialt och förhindrade att de drabbades av ohälsa. En del av dem med störst hälsoproblem i intervjuundersökningen arbetade efter 65 års ålder. En intervjuperson som arbetade efter 70 år men som inte var lantbrukare och som hade varit väldigt svårt sjuk då han var 65 år sa: *”Jag är aktiv och håller huvudet i trim. Jag överlevde tack vare jobbet”*.

När vi frågade lantbrukarna hur de såg på att arbeta på en av Sveriges farligaste arbetsplats tycktes de inte uppleva det så särskilt farligt. Visst tyckte lantbrukarna att det fanns faror och visst kände alla till någon som hade blivit svårt skadade eller dödade. Alla hade också själv råkat ut för lindringsskador eller hade varit med om en incidens som kunnat sluta i katastrof. Att skadas och arbeta med risk för att skadas sågs dock som naturligt och en del av arbetet vilket de äldre lantbrukarna inte tänkt så mycket på tidigare på. En intervjuperson ryckte bara på axlarna och sa: *”Man går aldrig frisk från sitt arbetsliv”*. En annan sa intervjuperson som slutat sitt arbetsliv före 65 år skrattade lite bittert och sa: *”När man ska bli pensionär så ska man ju ha slitit ut sig för annars så har man ju jobbat för lite”*.

Flertalet av de intervjuade angav att det förr funnits och till viss del fanns kvar en mentalitet att det var enbart ”veklingar” och inga ”riktiga män” som använde skyddsutrustning både bland lantbrukare och på arbetsplatser utanför lantbruket. Detta ansåg de flesta hade medfört att de själv inte heller hade använt skyddsutrustning. Slarv med att använda skyddsutrustning och att inte ha brytt sig om att arbeta rätt ergonomiskt hade medfört små eller större arbetsskador och slitage på kroppen som de nu vid ökande ålder led av genom exempelvis dålig hörsel, tappad känsel i händer, skakningar, avslitna muskelfäste, allergier samt förslitningar i axlar, nacke, rygg, knä och höfter. De flesta beskrev att de nu var mer noga än tidigare att använda skyddsutrustning då de själv kände att det tog längre tid att återhämta sig efter en skada.

Samtliga intervjupersoner angav att det funktionella åldrandet medförde ökad risk för olyckor genom att sinne som syn, hörsel och känsel samt reaktionsförmågan blev sämre och långsammare med ökande ålder. Det tycktes vara svårare för en del av intervjupersonerna att inse att detta funktionella åldrande även gällde dem själv, och flera menade att deras egen hälsa var mycket god och de kände sig som cirka 40 år. Dock kände flera av olika krämpor, men det var väldigt olika om man upplevde det som ett hinder för att arbeta. En intervjuperson som var 70 år, hade svårt att resa sig och gå på grund av förslitna knä men arbetade fortfarande i lantbruket och planerade att arbeta ett tag till. Han sa *”Det vet man ju att när man kommer upp i åren så har man ju nått reparationsåldern”*.

Flera av lantbrukarna beskrev att det inte var det funktionella åldrandet som hade försvårat deras arbetssituation mest under deras senare år utan allt det pappersarbete som hade införts under senare år. Flera lantbrukare beskrev att de valt ett praktiskt yrke eftersom de var duktiga på det och att de administrativa uppgifterna som tvingats på dem medförde att de inte ville fortsätta vara bönder längre. De ansåg också att den ökande administrativa bördan gjorde

att de upplevde en stress och press, vilket i sin tur medförde att de hade tankarna på annat håll samt slarvade i de farliga arbetssituationerna för att hinna med allt det nya.

De flesta av intervjupersonerna beskrev dock att allt nytt inte var problematiskt. Flera angav att de under den senare delen av sitt arbetsliv dels genom teknikutvecklingen och dels genom egna val inte utfört eller utförde lika riskfyllda arbetsuppgifter som de gjort tidigare. De tog också pauser i arbetet när de behövde för att minska risken för olyckor då de blev lättare uttröttade och behövde mer tid för återhämtning.

Det var också flera som beskrev att de genom den ökade erfarenhet de fått genom livet utförde arbetet på ett bättre sätt och behövde därför inte utsätta sig för lika mycket som tidigare. Alla utom två av dem som fortsatt att arbeta efter 65 år hade dels genom karriärvägar eller utveckling av lantbruksföretaget genomfört förändringar av arbetssituationen som underlättade arbetet utifrån det funktionella åldrandet. Dock hade alla de som fortsatt sitt arbetsliv efter 65 år stora möjligheter att själv styra sitt arbete och kunde därmed planera arbete och återhämtning utifrån dagsformen. Detta angav en del som en förutsättning för att klara av att arbeta vid en högre ålder och betydelsefullt för att minska risken för ohälsa och arbetsskada. De flest som slutat sitt arbetsliv före 65år tycktes inte ha haft samma möjlighet till detta.

Arbetets kärna och brist på erkännande av ett gott arbete

Vid en första anblick så tycktes det finnas en viss skillnad mellan dem som var lantbrukare och slutat arbeta före 65 år och dem som i huvudsak hade haft andra arbeten. Detta genom att medarbetare ofta sågs som utbytbara enheter i en arbetsorganisation, medan lantbruket ofta sågs mer som en livsstil än som ett lönearbete. Dock tycktes grundproblemet som låg bakom beslutet till ett tidigt utträde ur arbetslivet vara gemensamt genom de regler som tillkommit och nu i allt större grad styr lantbruksnäringen och inkorporerar det som en kugge i ett livsmedelsmaskineri, enligt intervjupersonerna beskrivningar. Några lantbrukare angav att det var dåliga tider för bönder med exempelvis låga grispriser, nya regler för djurhållning och ökande belastning genom mer och mer obligatoriskt pappersarbete. Detta angav en del hade bidragit till att de bestämt sig för att sluta med lantbruket då de inte längre själv kunde styra sitt arbete och påverka sin omsättning på samma sätt som tidigare. De lantbrukare som inte hade någon yngre generation som skulle ta över gården såg det inte heller som meningsfullt att sätta sig in i den nya byråkratin eller göra de omställningar som behövdes. Dock ansåg dessa lantbrukare att de trots detta hade haft större möjlighet att styra över sin inriktning i arbetet och sin tid som lantbrukare än om de haft ett lönearbete.

De som befann sig i andra arbete angav situationer med nya tider där chefer och arbetsledning hade tillkommit och inte längre kände medarbetarna, inte såg medarbetarna som individer eller ens visste vad och hur de utförde arbetet. Beslut om det egna arbetet togs långt över det egna huvudet. Någon av de intervjuade som varit länge på en arbetsplatsen beskrev att cheferna inte sett honom och andra äldre medarbetare som viktiga och att deras erfarenhet från ett långt arbetsliv inte var något som behövdes längre i verksamheten. En av dem som hade slutat yrkeslivet före 65 år och känt sig osynliggjord trots stor erfarenhet och kunskap sa: *"En del chefer ville pensionera dem som var över 55 år för att dessa var för gamla. För gamla för vad?"*.

De beskrivningar som tycks vara gemensamma hos dem som lämnat arbetslivet tidigt, både bland lantbrukarna och bland andra yrkesgrupper, var att arbetets innehåll och kvaliteten i det utförda arbetet inte längre uppmärksammas och uppskattas på samma sätt som tidigare utan kvantitet och stordrift och snabbhet hade blivit det viktigaste. Detta medförde en frustra-

tion och gjorde att arbetet upplevdes tråkigt och ointressant både för medarbetarna och för lantbrukarna. Dessa intervjupersoner ville därför inte längre vara med i ett arbetsliv som de inte kunde styra och inte såg som meningsfullt längre. De tycktes därför anse att pensionen varit en ekonomisk möjlighet att slippa ifrån en situation som de inte trivdes med.

Arbetet som en meningsskapande sysselsättning eller "födkrok"

En del av dem som arbetade efter 65 år menade att det var viktigt med vilken inställning man hade till ett arbete om man gick i tidig eller sen ålderspension. En lantbrukare som slutat arbeta tidigt frågade sig varför man skulle arbeta efter 61 år när det fanns möjlighet att lyfta pensionen och ägna sig åt det man ville. De som uttryckte detta beskrev arbetet som enbart en möjlighet att tjäna sitt levebröd och betydelsefullt för att få lön. En av de intervjuade beskrev att det var viktigt att trivas på arbetet och sa: *"Att ha ett jobb dit man bara går för pengarna skull det är helt fruktansvärt"*. En lantbrukare som slutat arbeta vid 63 års ålder sa: *"Vi var liksom bundna hela tiden./.../ Vi hade bestämt ett par år innan att vi måste hålla på till dess för ekonomin men sedan slutar vi"*. Någon som slutat sitt arbetsliv före 65 år beskrev att han gärna hade slutat än tidigare om ekonomin hade tillåtit det. Han var nu pensionär men arbetade mer än heltid med ideellt arbete och trivdes bättre och kände sig mer uppskattad med det än han gjort på sin tidigare arbetsplats.

Alla de som valde att arbeta när de passerat 65 år beskrev att arbetet var en meningsskapande sysselsättning där man fick möjlighet att lösa reella problem vilket gav tillfredsställelse och stimulans. Det gick att skönja i intervjuerna att lantbruksföretagare hade större möjlighet än andra yrkesgrupper att avvecklade mindre intressanta uppgifter efter ordinarie pensionsålder för att i stället fortsätta inom en nisch i verksamheten som de upplevde som särskilt stimulerande och meningsskapande. En fritidssysselsättning eller hobby beskrevs av flera som fortsatt arbeta efter 65 år som något trevligt och avkopplande, men då den problemlösning och de drivkrafter som detta innehöll var konstruerade och "konstgjorda" kunde det inte ersätta arbetet som meningsskapande sysselsättning. En av de intervjuade som arbetade efter 70 år sa: *"Min grundinställning är att det måste finnas något meningsfullt att göra. Jag kan inte tänka mig att gå ut och spela golf som enda sysselsättning, det kan jag bara inte"*. Dessa intervjupersoner ansåg att inkomsten de tjänade på sitt arbete var bonus och inte lika viktigt som tidigare även om det var en betydelsefull kvittens på utfört arbete. De beskrev att det var tryggt och lugnt att ha pensionen som en grundtrygghet när de nu hade förmånen att kunna välja att bedriva det arbete de trivdes med, men samtidigt kunde lämna arbetslivet precis när de behagade. Denna makt "att kunna välja" tycktes medföra att de valde arbetslivet för att kunna befinna sig i denna självstyrande och oberoende position med god ekonomi ännu en tid.

Generationsskifte och socialsamvaro

Då vi frågade vad intervjupersonerna som slutat före 65 år generellt trodde var anledningen till att en del yrkesarbete även efter 65 år angav flera att detta troligen till viss del berodde på att dessa personer inte hade något socialt liv eller umgänge utanför arbetet. En lantbrukare som själv slutat tidigt sa: *"De som fortsätter på sitt arbete de har arbetet som hobby och de har inget annat som intresserar dem. Så måste det vara ju"*. Flertalet av dem som arbetade efter 65 år angav dock att de såg arbetet så meningsskapande och givande att det var något som de ville fortsätta med, men dock hade många även hobbies, tog hand om barnbarn och var aktiva i föreningsliv.

Flera av dem som arbetade efter 65 år angav att de såg den sociala samvaron och delaktigheten i arbetslivet som stimulerande och något de inte ville vara utan. De som lämnat arbetslivet tidigt hade istället byggt upp rutiner och aktiviteter där de kände sig delaktiga och fick socialtutbyte genom andra kanaler samt fortsatt att umgås med bekanta från den yrkesverksamma tiden.

Det tycktes vara betydelsefullt vilka attityder de intervjuade upplevde från omgivningen för deras inställning till pension kontra ett förlängt arbetsliv. Flera som arbetade efter 65 år ansåg att detta var attityden i deras närmaste bekantskapskrets och det var rätt att vara delaktig i yrkeslivet så länge man klarade av det, hade något att ge samt var motiverad att arbeta. Någon av de intervjuade beskrev att eftersom man som egen företagare inte hade någon bestämd gräns då man skulle gå i pension så var det svårt att sluta om man trivs med arbetet, såg det som meningsfull sysselsättning och hade en relativt bra hälsa. Många som slutat arbeta före 65 år beskrev att man hade rätt att ta det lugnt när man gjort sitt i arbetslivet och att denna attityd var den allmänna i deras bekantskapskrets. En lantbrukare som slutat arbetslivet tidigt sa att han liksom flera i sin bekantskapskrets hade tröttnat och valt att gå i tidig pension för att det var skönt att koppla av och att de tyckte hade gjort sitt i arbetslivet. Det som också tycktes styra var när hustrun/sambon gick i pension. Någon som var gift med en tre år äldre kvinna hade valt att gå i pension när hon fyllt 65 år, medan en man som var gift med en åtta år yngre fru arbetade kvar bland annat eftersom som han: *"inte ville gå hemma och passa på henne"*. Ytterligare någon annan som blivit änkeman hade valt att fortsätta arbeta då ensamheten annars blivit för stor.

Det som tycktes vara en mycket betydande faktor för när lantbrukarna gick i pension var generationsskiftet. Flera av de lantbrukare som inte hade några barn som skulle ta över gården hade valt att inte satsa på omställning till annan produktion, ombyggnad, etc. utan istället valt att dra ner på verksamheten och *"stänga dörren till lagården"*. En person som inte ville vara med i intervjun men som vi talade med via telefon angav att han arbetade efter 70 år eftersom det inte var någon som ville ta över efter honom och han hade svårt att släppa sitt livsverk. De som hade barn som ville ta över gården passade in sin egen pension utifrån hur det lämpade sig för barnen att ta över. Några hade valt att lämna över gården före 65 år och då själv sluta som yrkesverksam eller själv satsat på någon sidoverksamhet från gården. Andra valde att utöka, köpa upp mark/omkringliggande gårdar och arbetade mer än någonsin för att ge barnen en knuff framåt i övertagandet. Den sociala samvaron med barnen i arbetet på gården och den glädje som det gav när barnen ville ta över det egna livsverket var betydande. Dock tycktes alla oberoende av om de slutat sitt arbetsliv tidigt eller arbetade efter 65 år försöka hjälpa sina barn och barnbarn så mycket de kunde. Barn och barnbarn beskrevs också av de intervjuade som det viktigaste i livet, tillsammans med god hälsa och meningsfull sysselsättning.

Summerade diskussion

I enkätstudie och i intervjustudie framkom att det är viktigt att se över arbetsprocessen utifrån de äldres funktionella åldrande med sämre reaktionsförmåga, syn och hörsel etc. Vissa fysiskt tunga, stressande och krävande arbetsmoment beskrev intervjupersonerna att de slutat med eller leja bort. Andra hade bytt produktionsinriktning för att underlätta arbetet. Det var även viktigt att ta paus i arbetet och se till att få nödvändig tid för tillräcklig återhämtning mellan arbetspassen. Det är alltid, men inte minst för de äldre, viktigt att använda funktionella redskap och skyddsutrustning i arbetet. Detta för att inte behöva sluta sitt arbetsliv på grund av en olycka utan få ett gott åldrande. Utifrån resultatet i enkätstudien är det särskilt viktigt att äldre lantbrukare har funktionella skor vilka skyddar fötter och underben men som samtidigt inte försämrar rörelseförmågan.

Hur såg då de äldres arbetssituation ut? En god hälsa och ett gott välbefinnande i arbetslivet angavs som den enskild viktigaste faktorn för att en del kunde fortsätta arbeta till en hög ålder på en av Sveriges farligaste arbetsplats. Kan man då anpassa arbetet inom lantbruket för att minska riskerna? Utifrån intervjustudien gick det att skönja att de intervjuade äldre lantbrukarna inte såg det som särskilt farligt att arbeta på en av Sverigesfarligaste arbetsplats. Dock konstaterade de att arbetslivet och slarv med skyddsutrustning hade medfört olika fysiska åkommor, vilka troligen också påskyndade det funktionella åldrandet hos dem som hade skadats vid upprepade tillfällen. De flesta äldre lantbrukare vilka fortsatt arbeta efter 65 år menade att de lärt sin läxa och var nu mer noga med skyddsutrustning än tidigare. Lantbrukarna som var kvar i arbetslivet efter 65 år hade inrättat sitt arbetsliv så att de slapp utföra slitsamma och fysiskt krävande arbetsuppgifter samt undvek att göra sådana arbetsuppgifter som utsatte dem för risk. De menade att teknikutvecklingen var en betydande anledning till att de kunde vara kvar i arbetslivet och att de förbättringar som skett genom teknikutvecklingen hjälpt till att minska risken för skador på lantbruket och i skogen. Det gällde bara att använda sig av den teknik och skyddsutrustningar som fanns och inte slarva när man blev stressad, menade de. De äldre som var kvar i arbetslivet tog också pauser i arbetet när de behövde för att minska risken för olyckor. Detta då de flesta som var med i intervjuundersökningen angav att de lättare blev uttröttade och behövde mer tid för återhämtning nu när de var över 60 år.

Vilka arbetsmoment var då särskilt riskfyllda med ökande ålder? De flesta som var med i intervju undersökningen angav att kroppen blivit skörare med åldern och att de lättare blev skadade nu när de var äldre. Detta har också framkommit i flera tidigare studier (Ilmarinen, 2003; Nylén & Torgén, 2002; Ilmarinen & Louhevaara, 1999; Seitsamo & Klockars, 1997; Tuomi et al. 1997; Mitchell et al. 2002; Myers et al., 2009). Utifrån enkätstudien framgick det att de skadade som fortfarande var kvar i arbetslivet och besvarat enkäten var jämt fördelade över åldersgrupperna. Den äldre åldersgruppen skadades oftare genom sparkar och knuffar från djur samt genom maskin- och fordonsolyckor. De äldre drabbades också oftare av skelettskador i främst fot, vrist eller tår. Äldre behövde också i högre utsträckning vara borta från arbetet under en längre period efter olyckan och behövde längre tid att återhämta sig efter en skada utifrån resultaten i enkätundersökningen.

Varför arbetade då en del till 65 år eller längre medan andra slutar sitt arbetsliv tidigare enligt intervjupersonerna i denna studie? En av de största anledningarna till att vara kvar i arbetslivet efter 65 år var att de upplevde att arbetet var så meningsfullt så att detta ökade deras välbefinnande. Utan meningsfull sysselsättning skulle deras välbefinnande minska, deras häl-

sa snabbt bli sämre och deras åldrande påskyndas, menade de. Tidigare studier från Japan har också visat på att de som befinner sig i arbetslivet vid en hög ålder oftast har ett ökat välbefinnande och bättre hälsa (Takashi et al 2003). En viktig faktor i att uppleva något som meningsfullt vara enligt intervjupersonerna att kunde styra när, hur och vad de skulle göra. Tidigare studier har också visat att bristande kontroll och möjlighet att styra sitt arbete medför en nedgång i arbetskapaciteten (Pohjonen, 2001).

Det var även viktigt för de intervjuade i denna studie att få uppskattning för det som gjordes genom inre tillfredställelse och erkännande från andra. De som valt att lämna arbetslivet före 65 år hade inte upplevt sina arbetsuppgifter inom lantbruket eller inom andra yrken som lika meningsfullt som sina fritidsintressen eller andra sysslor utanför arbetslivet. De valde därför att lämna arbetslivet till förmån för att göra saker som de upplevde som mer meningsfulla. Det var tydligt att alla intervjuade upplevde att det var viktigt med kognitiv stimulans och att få ägna sig åt problemlösning och utmaningar. Det var någon som lämnat arbetslivet så fort pensionen gav denna möjlighet eftersom arbetet inte upplevdes som lika kognitivt stimulerande som fritidssysselsättningarna. Andra upplevde att just möjligheten att utföra problemlösning i arbetslivet var anledningen till att de ville vara kvar i arbetslivet till efter 65 år. Trots att det finns vissa stereotypa bilder över äldre som mindre kognitivt kapabla så är detta inte heller något som varken de intervjuade i denna studie eller tidigare forskning bekräftar, utan tvärtom tycks den kognitiva förmågan öka genom de äldres erfarenhet (Hallsten, 1996; Warr, 1994).

Generationsskiftet var en viktig faktor för att arbetade efter 65 år eller lämnade arbetslivet tidigare. Detta för att generationsskiftet hade stor betydelse för hur de äldre lantbrukarna såg på sin situation och på framtiden. Lantbrukarna anpassade helt enkelt sin pensionering till när och hur det var mest lämpligt för nästa generation att ta över företaget. En del hade utökat verksamheten och nyinvesterat när generationsväxlingen närmade sig och arbetade nu som 70-åringar mer än någonsin på lantbruksföretaget. Detta för att företaget skulle bli mer lönsamt och möjligt att leva av för nästa generation. Om det varit mest lämpligt att nästa generation tog över gården före lantbrukaren själv var 65 år så hade lantbrukare själv valt att stiga åt sidan och främst fungera som stöd och hjälp åt nästa generation. Andra hade valt att starta upp ett nytt företag eller knoppa av en viss del av verksamhet när nästa generation tog över huvudsysslorna och gården. De som satsade mycket på den nyskapade eller avknoppade verksamheten hade också stora förhoppningar på att nästa generation skulle ta över detta i framtiden.

Referenslista

- Arbetsmiljöverket, Statistiska Centralbyrån (2006) *Arbetsmiljö 2005*. Statistiska meddelanden AM 68 SM 0601 Statens officiella statistik. (<http://www.av.se/statistik/officiellt/arbetsmiljon2005.aspx>)
- Blahey G.G. et al (2002) *Making Farming Safe for Senior Farmers*. Center of Aging. University of Manitoba.
- Bornefalk A. Yndeheim O. (2004) *Kan vi räkna med de äldre?* Bilaga 5. SOU 2004:44.
- Bosworth B. Burtless G. (1998) Population Aging and Economic Performance. i Bosworth B. Burtless G. (ed) *Aging Societies. The Global Dimension*. Washington DC, Brookings Institution Press.
- Danielsson K. (2000) *Vilka skadar sig i hemmet? Och hur?* – data från EHLASS-registret. Rapport 2000:26. Stockholm, Konsumentverket.
- Försäkringskassan (2007) *Pension*. (http://forsakringskassan.se/press/aktuellt/infospel/dokument/Bildspel_Pension_%2020071126.pdf) (2008 01 20)
- Hallsten (1996) Arbete och psykologiska åldersförändringar. Aronsson G et al (red.) *Arbete efter 65*. Solna, Arbetslivsinstitutet.
- Hernandez-Peck M.C. (2008) *Older Farmers: Factors Affecting Their Health and Safety*. Centre for Studies in Aging School of Social Work and Human Services, Eastern Washington University. Available at < <http://www.cdc.gov/nasd/docs/d001701-d001800/d001760/d001760.pdf> Accessed> 02 12 2008
- Ilmarinen J. (2006) *Towards a Longer Workinglife. Ageing and the quality of worklife in the European Union*. Helsinki, Finnish Institute of Occupational Health.
- Ilmarinen J. (2003) Promotion of Work Ability during Aging. Kumashiro M. (ed.) *Aging and Work*. London, Taylor & Francis.
- Ilmarinen J. & Louhevaara V. (1999) *FinnAge – Respect for the aging: Action programme to promote health, work ability and well-being of aging workers in 1990-96*. Helsinki, Finnish institute of Occupational Health.
- Jordbruksverket (2006) *Sysselsättning i jordbruket 2005*. Statistiska meddelande JO 30 SM 0601. Statens officiella statistik. (http://jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/Amnesomraden/Statistik,%20fakta/Sysselsattning/JO30/JO30SM0601/JO30SM0601_ikortadrag.htm).
- Jordbruksverket. (2007) *Motverka olycksfall i lantbruket*. Rapport 2007:8. Jönköping.
- Kvale S. (2001) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund, Studentlitteratur.
http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra07_8.pdf
- Nylén L. Torgén M. (2002) *Under vilka förhållanden vill äldre personer yrkesarbeta? Arbetstlivsrapport 2002:2*. Stockholm, Arbetslivsinstitutet.
- Mitchell L. Hawranik P. Strain L. (2002) *Age-related physiological Changes: Considerations for older Farmers' Performance of Agricultural Tasks*. Winnipeg, Centre of Aging, University of Manitoba, Canada.
- Myers J. R. L. A. Layne S. M. Marsh (2009) Injuries and fatalities to U.S. farmers and farm workers 55 years and older. *American J. Industrial Med.* 52(3): 185-194.
- Pinzke, S. (2003). Changes in Working Conditions and Health Among Dairy Farmers in Southern Sweden. A 14-year follow-up. *Ann Agric Environ Med* 10, 185-195
- Pinzke, S. & Lundqvist, P. (2007). Occupational accidents in Swedish agriculture. *Agricultural Engineering Research* 13, 159-165.
- Pohjonen T (2001) Perceived Work Ability of Home care Workers in Relation to Individual and Work-related Factors in Different Age Groups. *Occup. Med. Vol. 51 No 3, pp 209-217*.
- OECD (2003) *Emerging Risks in the 21st Century. An Agenda for Action*. France, OECD Publications Service.

- Reed, DB, McKnight, RH, Browning, SB and Westneat, SC. (1998). *Farmers who never quit working: Self-reported health conditions in an aging workforce*. Second International ICOH Conference on Aging and Work Elsinore, Denmark September 14-16, 1998.
- Rennemark M. (1999) *Wellbeing in old age. Life history evaluations, sense of coherence and*
- RFV (2005) *Sjukersättning och aktivitetsersättning utbetalade i december 2003 och 2004*. Statistik 2005:5, Försäkringskassan.
- Räddningsverket (2007) *Olyckor i siffror. En rapport om olycksutvecklingen I Sverige. 2007 års utgåva*. Karlskoga, Nationellt centrum för lärande från olyckor.
- SCB (2007) *Jordbruksföretag och företagare 2007*. Rapport JO 34 SM 0801 <http://www.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/Amnesomraden/Statistik%2C%20fakta/Foretag%20och%20foretagare/JO34/JO34SM081/JO34SM0801.pdf>
- Seitsamo J. & Klockars M. Aging and changes in health. *Scand J Environ Health* 1997;23 suppl 1:27-35.
- Takashi M. et al (2003) "Health Status and Lifestyles of Elderly Japanese Workers" I Kumashiro M (ed) *Aging and Work*. London. Taylor & Francis.
- Tuomi K. et al. Promotion of work ability, the quality of work and retirement. *Occup. Med. Vol- 51 No. 5, pp. 318-324, 2001*.
- Villosio C. et al (2008) *Working conditions of an ageing workforce*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Warr P. (1994) Age and Employment. Triandis H.C. et al. (ed.) *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. Vol. 4. California. Consulting Psychologists Press, Inc.
- Öberg P. (1997) *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*. Uppsala, Sociologiska institutionen.